

OLIMLIKDA SERMAHSUL, INSONLIKDA SERTAKALLUF USTOZ

Muallif: Yusuf Tursunov¹

Affiliyatsiya: Filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Alisher Navoiy nomidagi davlat adabiyot muzeyi ilmiy xodimi¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20233410>

Muhammadjon Hakimov deganda ko'z o'ngimda olimlik va odamiylikni o'zida mujassam etgan inson gavdalanadi. Va men ana shunday zotning shogirdi ekanligim bilan faxrlanaman. Zotan, mendagi ushbu iftixor tuyg'usi odatiy ma'noddagi faxrlanish emas. Gap shundaki, ular meni necha muddat zimdan kuzatganlaridan keyingina o'zlariga shogird bo'lishimni taklif qilganlar va men bu taklifni xushnudlik bilan qabul qilganman. Zero, bunday zahmatkash olimning yetagida ilm olamiga kirish men uchun ayni muddao edi. Chunki ular muzeydagi boshqa ilmiy xodimlardan o'ta kamtarliklari, kamsuqumliliklari va xushfe'lliliklari bilan ajralib turardilar.

Ustozda talay fazilatlar mujassam edi. Olim sifatida o'ta mehnatkash va izlanuvchan, inson sifatida xushmuomalalik va shirinsuxanlik ularda namoyon edi. Meni ko'proq hayratga solgani ulardagi halollik edi. Ha, ilmiy faoliyatda ham, shaxsiy hayotda ham halollik va to'g'ri yashashni domla M.Hakimov o'ziga shior qilib olgandek tuyulardi biz yoshlarga. Men ular bilan ko'p bora arxeografik ekspiditsiyalarda bo'lganman va bundan tashqari ko'p kunlik paxta terimiga borganimizda imkon qadar ularning yonlarida suyanchiq bo'lib turishga harakat qilardim. Shu tufayli ulardan ko'p narsa olib qolishga muvaffaq bo'lganman. Jumladan, o'zbek xalq maqollari va matallarini ko'plab ishlatardilarki, ularning aksariyatini birinchi bor eshitishim bo'lardi.

O'shanday ilk bor eshitibgina qolmasdan g'oyatda mutaassir bo'lganlarimdan biri:

Quruq bo'lsa o'tining joning rohati,
Yaxshi bo'lsa xotining jon farog'ati.
Xo'l bo'lsa-yu o'tining, yomon bo'lsa xotining,
Yonib, kuyib o'tarsan hech chiqmasdan tutuning.

Shaklan badiiy, mazmunan pur ma'no bu maqolni eshitarkanman hayolimga "Boburnoma"dagi Husayn Boyqaroning birinchi xotini Beka Sultonbegim bayoni keldi va dilimdagi gapni tilimga chiqardim. Muhammadjon aka bunga javoban kulganlaricha yelkamga kaftlarini urib qo'ydilar va Navoiy bunday xotinni "nosoz juft" deya tilga olganligini zikr etib qo'ydilar. So'ngra mazkur toifa xotinlarga doir gaplarimizga Boburning o'sha o'rinda aytgan tilaklari bilan yakun yasadilar: "Yomon fe'lli, xulqi egri xotin, iloho olamda qolmasin".

Qaysi viloyat yoki shaharga bormaylik ustoz xalq maqollari, matallari va hikmatli so'zlarni odamlardan eshitish payida bo'lar va suhbat mazmunini shu maqsadlari tomon burardilar. Zero, doktorlik ishlarining mavzusi "Alisher Navoiy va xalq og'zaki

ijodi" edi. Shuningdek, Muhammadjon aka qadimiy madaniy yodgorliklar va joy nomlarining kelib chiqishi bilan ham qiziqar edilar. 1976 yil iyun oyida Qashqadaryo va Surxandaryo viloyatlari bo'ylab bir oyga arxeografik ekspiditsiyaga chiqdik. O'shanda ular bir arxeolog olim (famiyasi yodimdan ko'tarilibdi) tomonidan yozilgan Qashqadaryo viloyatidagi tarixiy yodgorliklar haqidagi kitobchani o'zlari bilan olibolgan ekanlar. Unda ko'rsatilgan barcha madaniy yodgorliklar va arxeologik manzillarda bo'lib, ular bilan obdon tanishdik, o'rgandik. Albatta, yo'l-yo'lakay yerli aholidan qo'lyozma kitoblarni ham surishtirib bordik. Biroq ular topilmadi. Bir oy davomida ikki viloyatni kezib birorta ham kitob topolmay qaytgan ikki ilmiy xodimini muzey ma'muriyati qanday kutib olishini tasavvur qilib boshimiz qotdi. Ayniqsa, Muhammadjon akaga nisbatan yaxshi gap bo'lmasligi aniq. Axir, kechuvga kelganda tuyaning kattasi ko'p kaltak yeydi, deyiladi. Shuning uchun bu muammo ustida ular ko'proq bosh qotirdilar va uning bartaraf etish chorasini ham o'zlari topdilar. "Siz, dedilar, uch kunga Toshkentga borib uydagilaringizni ko'rib keling. Men esa Qo'qonga borib kelaman, u yerdan kitoblar topish oson. Falon kuni yana shu yerda uchrashamiz". Bu tadbir qo'yilgan rejani berdi. Aka o'ndan ortiq, qo'lyozma kitoblar olib keldilar. Biz belgilangan vaqtda muzeyga yorug' yuz bilan qaytdik.

Aytmoqchi bo'lganim, ustoz ko'plab xizmat safarlarida, xususan, arxeografik ekspiditsiyalarda bo'lganlarida bunday xizmatlarning past-balandini, xalqona ibora bilan aytganda, haddini olgan edilar. Shu kabi xizmat safari chog'ida namoyon bo'ladigan bir fazilatlar haqida gapirmasligimning o'rni yo'q. Bu — ularning barchaga: ma'muriy shaxslarga ham, oddiy xonadon egalariga ham, ko'cha yoki transportdagi odamlarga ham birday, ya'ni xushovoz, tavozelik va shirinso'zlik bilan muomalada bo'lishlari edi.

Bunday muomalalari bilan Hazrati Navoiyning: "Shirin so'z ila xalqqa marg'ub bo'lg'il, yumshoq degil haddingni-yu mahbub bo'lg'il", deb aytgan hikmatli so'zlarini amalda tasdiqlayotgandek edilar. Navoiyda bundanda ta'sirliroq yana bir hikmatli gap bor: ikki jonibdin, ikki tomondin — masalan, mezbon va mehmon tarafidan — agar xulq karim bo'lg'ay, adabiy tavoz-u muqobalasida izzat-u ta'zim bo'lg'ay.

Bunday ko'ngilga marg'ub holatning ham guvohi bo'lganmiz. Viloyatlarda bo'lganimizda, xizmat safarimizga doir hujjatlarni tasdiqlatib olish uchun biror-bir davlat idorasi yoki oliy o'quv yurtlaridan biriga kirib borar edik. Shunda u yerdagilar bizning Toshkentdan — O'zbekiston Fanlar akademiyasidan ekanligimizni bilishib, o'zgacha izzat-ikrom bilan kutib olishar edi.

Muhammadjon aka xushtakallum va xushmuomalalik bilan gap boshlar, kamtarlik va vazminlik bilan maqsadimizni bayon etar edilar. Bunga javoban u yerdagilarning bizga nisbatan hurmat-e'tiborlari ortar, o'zlarini qiziqtirgan savollarni berishar edi.

1976-yilda Shahrisabzda sodir bo'lgan voqeani maroq bilan eslayman. Biz Qashqadaryoning o'zidan chiqib, Ko'xna Kesh sari kelayotib shahar ostonasiga yetganimizda avtobus buzilib qoldi. Haydovchi har qancha urinmasin, uni tuzata olmadi. Biz shaharga yayov kirib borishga qaror qildik. Qolaversa, birinchi bor ko'rayotgan shahrimizni tomosha qilib boramiz.

Qanchadir vaqt yurilgach, o'ng tomonda shifoxona binosiga duch kelindi. Unining darvozasi oldida ikki yigit gaplashib turardi. Ulardan biri shu joyda ishlasa kerak, oq xalatda edi. Biz ulardan: "Shahrisabz markaziga yaqin qoldimi?" — deb so'radik. Ular savolimizga javob berishgach, bizning nima maqsadda yurganligimizni so'rashdi. Maqsadimizni aytdik. Qarshimizda turganlar biroz dam olish uchun

ichkariga taklif qilishdi va bizni shifoxona hovlisiga boshlashdi. Daraxt tagiga qo'yilgan yog'och skamekaga o'tirdik. Bizda biroz iymanish bor edi. Ko'p o'tmasdan choy ham keldi, keyin yana nimalardir dasturxonidan joy oldi.

Ish vaqtida shunchalar mehmonnavozlik! Kamtarona dasturxon atrofida mezbon shifokorlar bilan biz, mehmonlar, o'rtasidagi suhbat o'z-o'zidan jonlanib ketdi. Davra esa kengayib borar edi. Mezbonlar ustozga ketma-ket savollar berishar edi. Ustoz ularga asosli ravishda, bosiqlik bilan javob berar edilar. Kutilmaganda biz uchun g'oyatda muhim gap o'rtaga tashlandi. Emishki, o'tirgan yerimizdan unchalik uzoq bo'lmagan joyda Navoiy nomi bilan bog'liq tepalik bor bo'lib, u azaldan "Navoiytepa" deya atalib kelinar ekan. Chunki Navoiy Hirotdan Samarqandga ketayotganida, shahrisabzlik ixlosmandlari uni shu tepa yonida kutib olishar va shoir tepalikda biroz nafas rostlab, so'ngra ular bilan shaharga kirib kelar ekan. Mezbonlarimiz ishda bo'lganliklari tufayli bizga o'zlari tepalikni ko'rsata olmasliklarini aytib uzr so'radilar. Tabiiyki, bizda yo'l boshlovchisiz ham tepalikni borib ko'rish ishtiyoqi tug'ildi va mezbonlarga o'zimizning samimiy minnatdorchiligimizni bildirib, xayrlashdik va o'sha yoqqa yo'l oldik.

Muhammadjon akaga xos fe'l-atvorning yana bir sharofati — viloyatlardagi sohadosh va fozil insonlarning ularga o'zlarini yaqin olishlari, hatto do'stlashishlari edi. Qo'qonlik o'lkashunos olim Solijon Yo'ldoshev va adabiyotshunos Ahmadjon Madaminovlar ularning eng yaqin do'stlari bo'lib, qachon Qo'qonga borsalar, bu ikki fozil inson ustozni xushnudlik bilan kutib olishar va yaqindan yordam ko'rsatar edilar.

Bir safar Tojikistonning Leninobod (hozirgi Xujand) shahriga borganimizda, viloyat pedagogika institutining arab tili o'qituvchisi Mahmudjon Oqilovni topib uchrashganmiz. Ular o'rtasidagi samimiy suhbatdan, bu ikki sohadosh va hamfikir olimlarning bunchalar yaqin do'st ekanliklariga havas qilganman. Oqilov domla bizni uylariga olib ketib, bir kecha mehmon qilganlar. Bu mening birinchi bor tojik xonadonida mehmon bo'lishim edi. Mehmondorchilikdan ham ko'ra xonadon sohibi bilan ustozning o'rtasidagi suhbat men uchun muhim va qiziqarli edi. Zero, unda asosan adabiyotshunoslik, tilshunoslik va manbashunoslikning muhim masalalari ustida so'z borar edi va men o'zim uchun yangilik bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lar edim.

Suhbatdan yana shu narsa ma'lum bo'lar ediki, Oqilov domla Mahmud az-Zamahshariy ilmiy merosi bo'yicha tadqiqot olib borar ekanlar. Ertasi kuni mehmondorchilikdan qaytayotib, Muhammadjon akadan Oqilov domla "Zamahshariy va uning «Atvoqu-z-zahab fiy-l-mavoiz va-l-xutab» asari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi ustida ish olib borishini bildim.

Muhammadjon Hakimov shaxsiy arxivida ana shu dissertatsiyaga ustozning yozgan taqrizlarining qo'lyozma nusxasi saqlanadi. Shuningdek, arxivda Muhammadjon Hakimov imzosi bilan Solijon Yo'ldoshev haqida yozilgan "O'lkashunos olim" sarlavhali maqolaning dastlabki nusxasi ham mavjud¹.

Darvoqe, mazkur arxiv haqida Ustoz ilmiy faoliyatini butun borlig'icha namoyon etuvchi ushbu arxiv materiallari zahmatkash olimning madaniy merosimizning turli sohalarida izlanishlar olib borib, katta yutuqlarga erishganliklaridan guvohlik berguvchi ulkan xazinadir. Awwalo shuni aytish kerakki, arxiv materiallari muallifning o'zi tomonidan tartibga keltirilgan, batartib tarzda saqlanib kelingan. Bunday ish tutumi hamma adabiyotshunoslar uchun xos emas.

¹ Muahmmadjon Hakimov arxivi katalogi. Tuzuvchi va so'zboshi muallifi G.Abdullayeva. T.: "Bilim va intellektual salohaiyati". 2023, 82-bet.

Holbuki, bunday sarishtalik bilan ish tutish zamirida faqat o'z ishigagina emas, balki ilm-fanga nisbatan ham e'tiborlilik yotadi. Materiallar sharqshunoslik, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, matnshunoslik, terminologiya, kitobatchilik, publitsistika kabi sohalarga oid bo'lib, ular muallifning o'ta zukko va keng qamrovli olim ekanligidan guvohlik beradi. Ustozning o'zlari rahbarlik qiladigan "Kalligrafiya va kitobat ishi" bo'limi ixtisosiga doir "Badiiy qo'lyozma va kitobat san'ati" (419-hujjat), "Alisher Navoiy kulliyotining tavsiflash arxivi tajribasidan" (318-hujjat), "Tasvir va san'atning o'lmas obidasi" (420-hujjat), "XVIII-XIX asrlarda O'rta Osiyo kitobat san'ati" (426-hujjat), "Arab yozuvining asosiy usullari" (418-hujjat), "So'g'd yozuvi yodgorliklarining adabiy ahamiyati" (373-hujjat) kabi maqolalarining o'zi talaygina. "O'zbek sovet ensiklopediya"ga berilgan 30 ga yaqin, "Navoiy qomusi"ga topshirgan 120 dan ortiq maqolalarning ham dastxat va mashinka yozuvidagi nusxalari arxivda saqlanib kelinmoqda. Yana bir turkum hujjatlar zamirida Muhammadjon Hakimovning tabiatiga xos, kamtarona biroq ibratli xizmatlari namoyon bo'ladi. Bu adabiyotshunosligimiz, tilshunosligimiz va sharqshunosligimizning peshqadam namoyandalari: Hamid Sulaymonov (adabiy merosimizning yirik zahmatkashi, 465-hujjat), Solih Mutallibov ("Tabarruk alloma", 471-hujjat), Raxmat Majidiy, (466-hujjat); "Atoqli adabiyotshunos" (470-hujjat), Solih Qosimov ("Olim xotirasi", 473-hujjat), Xolid Rasulov ("Iste'dodli shoir va atoqli olim", 479-hujjat), Safo Zufarov ("Til ilmining bilimdoni", 482-hujjat), Natan Mallaev ("Alisher Navoiy ijodiyotining allomasi", 484-hujjat), Abdulla Nosirov ("Kitobiyot olimi", 475-hujjat)lar haqida ilmiy va ilmiy-ommabop maqolalar yozganliklaridadir. To'g'ri, yoshi nisbatan kichikroq bir olimning, yoshi ulug'roq va ilm-fanda ancha xizmat ko'rsatib qo'ygan olim haqida maqola yozishi oddiy hol. Biroq, bu darajada, ya'ni o'nlab maqolalar yozish holatini biz faqat Muhammadjon Hakimov dalilida ko'ramiz. Yana shunisi hayratlanarliki, o'sha maqola yozilganlarning ba'zilari hayotda ustozga nisbatan unchalik samimiy va xayrixohona munosabatda bo'lmaganlar. Buni nafaqat men, ularning o'zlari ham bilardilar. Ushbu holatni ilmga sadoqat va odamiylikning belgisiga bir misol, desak mubolag'a bo'lmaydi. Muhammadjon aka vaqtli matbuotda chiqish qilish borasida ham faol edilar. Ular radioda o'zbek mumtoz adabiyoti va manbashunoslik, navoiyshunoslik va sharqshunoslikka doir chiqishlar qilganlari kabi, gazeta va jurnallarda ham talaygina maqolalar e'lon qilganlar.

Ustoz shunchalar sermahsul va shijoatli olim edilar. Insoniylikda esa o'ta muloyim va mutavoze'liklari bilan hurmat-e'tibor qozongan edilar. Ular olimlik bilan odamiylikni o'zlarida mujassam eta olgan zot sifatida kelgusi avlod, xususan, ilm ahli uchun ibrat namunasi bo'lib qolganlar, deya baralla ayta olamiz.